

Kültür Kaynaklarımız Açısından İlk İnsandan Günümüze Kadın Problemi

The Women Problem in Our Cultural Sources

Lokman ÇİLİNGİR*

Ozet

Toplum ve devirlere göre farklılıklar gösterse de, kadın-erkek ilişkilerinde neredeyse tümüyle kadın aleyhine bir dengesizliğin, baskı veya sınırlamanın var olduğu inkar edilemez. Tarihsel süreçte bilim insanları veya yöneticilerin kadın ve kadının toplumsal konumunu, ancak toplumla ilgili bir problem olarak ve daha ziyade erkekle bağlantısı içinde ele alıp inceledikleri de bir hakikattir. Bu açıdan bakıldığında dinler veya dini reformistler kadın konusuyla çok daha yakından ilgilidirler.

Günümüzde kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin çözümü yolunda bir yandan küçümsenemeyecek gelişmeler sağlanırken, diğer yandan (aşırı feministlerde olduğu gibi) iki cinsin arasında nefret tohumları eken, aile ve toplumu kökünden dinamitleyen yöntemlere başvurulmaktadır. Doğrusu bu tür tepkisel, çoğu kez sağduyu ve ahlak ilkeleriyle bağdaşmaz tavır ve yaklaşımlar ne kadınların gerçek anlamda özgürleşmelerine ne de toplumsal barışa katkı sağlarlar. Ülkemizde iki cins arasındaki eşitsizliğin giderilmesi yönünde atılması gereken ilk adım, milli kültürümüzde bulunan güzel örnekleri alıp çağımız koşullarına uyarlamaktan geçmektedir. İnsan olmak, inanç ve değerlerimizin özünde sürekli vurgulandığı gibi, iki ayrı cins gerçek onur ve değerini kazandıran ortak paydadır. Bu temel tüm düşünce ve inanç sistemleri tarafından kabul edilir, her iki cins arasındaki farklar ayrılığın, kavganın, eşitsizliğin değil de, birbirini tamamlamanın, yardımlaşmanın, kısaca ortak insanlık idealini gerçekleştirmenin dayanağı olarak görülürse eşitsizlik sorununu çözmek mümkün olur.

Anahtar kelimeler: Kadın-erkek ilişkisi, feminizm, kadın hakları, eşitlik, özsel birlik.

Giriş

İnsanlık tarihine bir göz atıldığında, çeşitli sorunlar hakkında kafa yoran düşünür ve bilim insanlarının kadın ve kadının toplumsal konumunu, ancak toplumla ilgili bir problem olarak ve daha ziyade erkekle bağlantısı içinde ele alıp inceledikleri görülür. Bu açıdan bakıldığında dinler veya dini reformistler kadın konusuyla çok daha yakından ilgilidirler. Yine ilk insan, erkek ve kadının yaratılışı, yaratılış gayeleri ve her iki cinsin birbirleriyle ontolojik veya fonksiyonel ilişkileri noktalarında dinler, bugün dahi temel referans kaynağı olmaya devam etmektedirler. Ancak aynı inanç sistemleri kadın haklarına

Abstract

It is an undeniable fact that when men-women relationship is concerned, women have been in a subordinate position in comparison to the man. Yet any attempt at the solution of the problem requires a careful elaboration since any mistake may result in a total destruction of family and society. Such an a move brings neither women's rights and emancipation nor social peace.

One may notice that the interests of religions and the reformers of religion in the problem of men-women relation has been more remarkable than that of the scientists and thinkers, and they particularly offered practical solutions. Moreover, along with the sacred sources, they still are the main references for the creation of man and women, the ultimate aim of creation and the fundamental and ontological relations between the two sexes. But they also are the sources of suppression and subordination of women in society, which sometimes reaches to the social separatism. It is not inequality but difference which exists not only between man and women, but also between man and man, women and women, different social strata and races. But as it is emphasised in the Holy Qur'an, these differences are not a source of inequality and subordination; rather they can be seen as the bases of sympathy and social solidarity.

Key words: Man-women relations, feminism, women's rights, equality, difference, substantive unity and totality of man.

yönelik her tür baskı ve sınırlandırmanın da başvuru kaynağı durumundadırlar. Bu nedenle bize göre dini kaynağa eleştirel bir yaklaşım kadın-erkek meselesini tarihi süreç içinde incelemenin en geçerli yöntemidir.

Bu çerçevede aşağıdaki (açık) sorular üzerine kafa yormak durumundayız: Vahye dayalı dinlerin ilk insan ve Allah'ın "halifesi" olarak tasvir ettikleri, keza meleklerin secde etmekle emredildikleri kişi Hz. Adem mi, yoksa hem erkeği hem de kadını içinde barındıran bizzat insan türünün kendisi midir? İlk yaratılan erkek ise kadın (Havva), insan ise her iki cins ne zaman ve şekilde ortaya çıkmıştır? Tevrat ve onunla benzerlik gösteren bazı İslam kaynaklarında, Havva'nın Adem'in veya erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı rivayeti nasıl anlaşılmalıdır, klasik

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

kaynaklarda yorumlandığı gibi, kadının ontolojik olarak ikincil vasıta bir varlık veya değer olduğu şeklinde mi, yoksa klasik anlayışla çelişen, ama tekamülcü teoriye uygun bir tarzda, yani kadının en son halkada yaratılmış olmasını, onun üstünlüğüne bir kanıt olacak şekilde mi?

İki cins arasındaki yaratılış veya bünye farklılığının nedeni nedir? Bu farklılık ve ona bağlı olarak ortaya çıkan işlevsel ayrışım kadın erkek eşitliğini zedeler mi? Farklılıklar üzerine bütünüyle eşit bir ilişki tesis etmek mümkün müdür? Kadın-erkek eşitliği problemi "toplumsal eşitlik" kavramından bağımsız olarak değerlendirilebilir mi? Klasik feminizmin, kadının erkek karşısında eşitsizliğinin veya kamusal alandan mahrumiyetinin ana nedeni görüp, eleştirilerinin odak noktası yaptığı "aile kurumu" ortadan kaldırılırsa kadınların problemleri çözülmüş olur mu? Veya aile kurumu muhafaza edilmekle beraber, onda çağdaş toplumsal gelişmelerin ve tıp sahasındaki ilerlemelerin ışığı altında köklü bir takım yapısal ve işlevsel değişikliklere gidilebilir mi? Tüm bu değişiklik taleplerinin hukuki ve etik çerçevesi ne olacaktır?

Kutsal Kaynaklar ve İslam Dini'nde Kadının Konumu

Kadın erkek ilişkisi vahye dayalı kutsal kitaplarda insan ve onun yaratılışı genel teması içinde ele alınır. Tevrat'ın Tekvin bölümüne bakıldığında insanın Tanrı tarafından kendi suretinde yaratıldığı, ancak onun maddesinin başlangıçta toprak olduğu, sonra ona hayat nefesi üflenerek canlı bir varlık haline getirildiği anlatılır¹. Benzer ifadeleri Kur'an'da da bulmak mümkün: "Allah sizi topraktan, sonra bir damla sudan (nutfedene) yarattı! Daha sonra da sizi (erkek ve dişi olmak üzere) çift yaptı..."². "Sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini var etmiştir..."³. Bu ayetler konuyla bağlantılı diğer Kur'an ayetleriyle birlikte düşünüldüğünde, -ki onlar Adem'in (insanın) halife olarak yaratılışını, meleklere ona secde et diye emredilmesini ve sonra Adem'in Cennette "eşi" ile birlikte belirmesini ve nihayetinde de onların Allah'ın emrine (Şeytan'ın ayartması sonucu) uymamaları dolayısıyla yeryüzüne inmelerini anlatırlar-kadının hangi aşamada ve ne şekilde yaratıldığı konusu bir netlik kazanmamaktadır⁴.

Kur'an'da kadının yaratılışına dair verilmeyen bu bilgi, bir bakıma Tevrat'a veya Hz. Muhammed'e atfedilen bir takım hadislerle dayanılarak ileri

sürülmüştür. Bu noktayı özellikle vurgulamamızın sebebi şu: gerek kadının yaratılışı gerekse onun erkek ile olan ilişkilerindeki ikincil konumu hep sözü edilen kaynaklardan hareketle delillendirilmiştir. Tevrat bir yandan Tanrının insanı kendi suretinde, "erkek ve dişi" olarak birden yarattığını söylerken, diğer yandan da önce erkeğin sonra onun kaburga kemiğinden kadının yaratıldığını iddia etmektedir. "Ve Rab Allah dedi: Adamın yalnız olması iyi değildir, kendisine uygun bir yardımcı yapacağım... Ve Rab Allah, adamın üzerine derin bir uyku getirdi ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı ve yerini etle kapadı ve Rab Allah, adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu, benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna nisa denilecek çünkü o insandan alındı. Bunun için insan, anasını ve babasını bırakacak ve kadına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır"⁵. Aynı tema İslami kaynaklarda, "Ve kadınlar hususunda hayrı tavsiye edin; zira onlar kaburga kemiğinden yaratılmışlardır. Ve kaburga kemiğinin en eğri kısmı üst kısımdır. Eğer düzeltmeye kalkarsanız onu kırarsınız, kendi haline bırakırsanız daima eğri kalır. Bu sebeple kadınlar hakkında birbirinize hakkı tavsiye edin"⁶ şeklinde geçiyor. Şimdi bu rivayetler doğrusu kadın evvela ontolojik olarak, yani varlık bazında ikincil bir konuma düşmez mi? Bunun doğal sonucu olarak kadın her sahada, ilimde, ahlakta, siyasette, hukukta erkeğe tabi olmaz mı? Daha da önemlisi, bu rivayetleri doğrudan Kuran'da geçen ayetlerle nasıl bağdaştırabiliriz?

Hakikaten Kuran'da kadın ve erkeğin bir tek nefisten, aynı kaynaktan yaratıldığı açık bir şekilde beyan edilerek her ikisinin *özsəl-ayniliği* tereddütsüz bir şekilde tescil edilmektedir. Ayrıca Tevrat ve İncil'de yer alan ve kadını olumsuzlayan, kadının yılanın aldatmasına uyararak adamı ayarttığı ve böylece de Cennetten kovulmalarına neden olduğu şeklindeki ifadeler Kuran'da geçmemektedir. Buna karşın her tür dini, ahlaki ve sosyal emir ve yasak, yetki ve sorumluluk hem erkeğe hem de kadına özde eşit olarak sunulmaktadır. "Şüphesiz ki, Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar; mümin erkekler ve mümin kadınlar, itaate devam eden erkekler ve itaate devam eden kadınlar; sadık erkekler ve sadık kadınlar; sabreden erkekler ve sabreden kadınlar; alçakgönüllü erkekler ve alçakgönüllü kadınlar; sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar; oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar; ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar;

¹ Tekvin 1, 27, 28; II, 7.

² Faur, 11.

³ Zümer, 6.

⁴ Bu konuda bkz. Enam 98; Nisa 1; Rum 20, 21; Bakara 30; Sad 71; Araf 11.

⁵ Tekvin II, 18-24.

⁶ Buhari, (67) Nikah 80, VI. 145. Benzer hadisler Müslim tarafından da rivayet edilmiştir, bkz. Müslim, (17) Rada'a 18 h. 59 (1468) veya 60, II. 1091.

Allah'ı çok zikreden erkekler ve Allah'ı çok zikreden kadınlar; işte onlar için Allah mağfiret ve büyük bir mükafat hazırlamıştır⁷. Şimdi bu ayette kadın ve erkeğe ne farklı bir ibadet, ne farklı bir ahlaki düstur, ne de farklı bir mükafat vazedilmektedir. Yani eğer her iki cins arasında hem dini, hem ahlaki, hem de uhrevi tam bir eşitlik yoksa bu ayet bütünüyle anlamını yitirmektedir.

Ancak bazen Kuran'ın kadın ve erkeğe farklı yetki ve sorumluluklar yüklediği de görülür. Böyle bir durum kadın-erkek eşitliğini ortadan kaldırmaz mı? "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kılması sebebiyle ve erkekler mallarından harcama yaptıkları için kadınlara yönetici ve koruyucudur..."⁸. Şimdi burada ayet, erkeğin o devirde Arap toplumunda sahip olduğu tek yönlü ekonomik ve siyasi güce atıfta bulunduktan sonra, ona yalnızca sahip olduğu birikimleri kullanma noktasında ayrı bir statü tanıdığını, bu farklılığın da görev ve sorumluluktan başka bir anlama gelmeyeceğini ifade etmektedir. Gerçekte bu farklılık, ayetin altı çizili ilk bölümünde de fark edilebileceği gibi, Kuran'da yalnızca erkeklerle kadınlar arasında değil, erkeklerle erkekler ve kadınlarla kadınlar arasında, yani tüm toplumsal katmanlar arasında da söz konusudur. Yine aynı şekilde diller ırklar ve renkler arasında da farklılığın varlığı yadsınmaz bir gerçekliktir. Ancak Kuran bunları insanlar arası eşitsizliğin bir göstergesi değil, bilakis yakınlaşmanın, toplumsal dayanışmanın dayanakları olarak görmektedir. Böylece kadın ve erkek Kuran'ın bütününe bakıldığında "farklı ancak bütünüyle eşit"⁹ iki cins olarak ele alınmaktadır.

Ancak Kuran'daki bu temel kabuller ile İslam alemindeki uygulamalar arasında bazen taban tabana zıt uygulamalara, özellikle İslam'ın hızla siyasallaşmaya başladığı devirlerde. Emevi ve Abbasi iktidarları esnasında rastlamak mümkün. Hatta bu gruba aşağıda da göreceğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir bölümünü de çok rahatlıkla ilave edebiliriz. Ancak bir noktayı tekrar vurgulamakta fayda var: kadın ile erkek arasındaki ilişkinin şekillenmesinde İslam dininin ilkeleri haricinde, o an içinde yaşanılan toplumun sosyo-ekonomik koşulları önemli rol oynamıştır. Hz. Muhammed ile onu takip edenler, Arap toplumunda kadını vasıta değer ve hatta utanılası, toplum dışı bir varlık kabul eden büsbütün katı tavır ve uygulamaları kah yumuşatıp kah bütünüyle yürürlükten kaldırarak İslam'ın idealize ettiği, her iki cinsin eşitliğini hedefleyen toplumsal düzeni sağlamaya çalışırlar. Örneğin ne hukuki ne de

sosyal sahada neredeyse hiçbir hakkı olmayan kadına mal edinme ve onu istediği gibi harcama, evlilikte söz sahibi olma, şahitlik hakkını kullanma, evlenirken ve boşanırken kısmen yetkili kılma gibi yenilikler bu çerçevede düşünülebilir. Ancak bu tür uygulamaların da yeterli görülmediği, yukarıda da belirtildiği gibi, her iki tarafın eşitliğini hedefleyen ideal duruma doğru sürekli bir yönelişin var olduğu tarihi bir hakikattir.

Kadının İslam inancı ile birlikte, Peygamber ve onu takip eden dört Halife devrinde elde ettiği hak ve kazanımların, sonraları sosyo-kültürel ilerlemeye paralel olarak geliştirilmesi gerekirken, tam tersi bir istikamette sürekli olarak daraltıldığına tanıklık ediyoruz. Kadın yavaş yavaş toplumsal hayattan alıkonulmuş, savaşan bir topluluğa komutanlık edecek bir pozisyona gelmiş olan kadın, elinden bütün hak ve yetkileri alınarak eve hapsedilmiştir. Buna karşın erkeğin aile ve toplum içinde, kadını kendine tabi ve mahkum kılan ataerkil konumu, dini bir takım kaynaklar da referans gösterilerek daha da sağlamlaştırılmıştır. Maalesef Kuran'ın ruhuyla ve Peygamberin uygulamalarıyla bağdaşmayan, yalnızca siyasi otoritenin ve onun temsilcilerinin çıkarına hizmet eden ve meşruiyetini temelde İsraili kaynaklar ile onlarla bütünüyle paralellik gösteren bir takım dini rivayetlerden alınan yorum ve icraatlar günümüze değin etkili olabilmektedir.

Gerçekten İslam dini açısından kadın ve erkeğin eşit olması bir zorunluluktur. Çünkü her ikisi aynı dini ve ahlaki emirlere muhataptır. Eğer kadınlar erkeklerle aynı haklara sahip değil veya erkekler ölçüsünde bir zihni ve ameli yetkinliğe sahip değilseler, onlar için her zaman sözünde durmanın gereksiz, günde iki-üç vakit namazın yeterli veya yılda otuz değil de on beş gün oruç tutmanın farz olduğu söylenmeliydi. Neden daha fazla hak ve yetki sahibi olduğunu iddia eden erkekler, farkları ölçüsünde kadınların dini sorumluluklarını bizzat üstlenmezler?

Eğer İslam miras hukukunda kadının erkeğe oranla ½ hakka sahip olması, iki kadının şahitliğinin bir erkeğe karşılık gelmesi veya erkeğin kadın üzerine yönetici ve koruyucu olması yönündeki koşula bağlı kural ve uygulamalar, her ne kadar bunlar o zamanın Arap kadını için hayal edilmesi bile güç bir takım hak ve yenilikler olsa da, değişmez temel kabuller olarak değerlendirilir iseler, İslam'ın her tür eşitlik iddiasından vazgeçmesi gerekir. Keza, İslam dininde bir erkeğin birden fazla kadımla evliliğine müsaade edilmesi genel geçer bir hukuki norm olarak kabul edilirse, bunu ne Kuran'ın her iki cinse eşit dini sorumluluk yükleyen genel anlayışıyla, ne insan psikolojisiyle ve ne de eşit hak ve sorumlulukların geçerli olduğu çağdaş aile kurumuyla bağdaştırabiliriz. Yok eğer bazıları bu iddialarında hala ısrarlı iseler, o zaman

⁷ Ahzab, 35.

⁸ Nisa, 34. İtalikler bana aittir.

⁹ Krş. M. Aydın (1998), 15.

kadınların da birden fazla erkekle evlenebilmesine, (bildiğimiz kadarıyla İslami temel kaynaklarda böyle bir uygulamayı doğrudan yasaklayıcı bir kural yoktur), ruhsat vermelidirler. Böyle bir durumda çocuğun nesebi ve soyun muhafazası noktasında problemler söz konusu olacaksa, bunları günümüz tıp veya genetik teknolojisinin imkanlarıyla ve genelde uygulanan babasoyluluk yerine ana soyluluğu ikame etmekle aşmak mümkündür. Bu bağlamda çocukların yalnızca babanın soy adını taşımaları ve evlilikte genelde kadınların erkeklerin soyadını almaları kuralını yeniden gözden geçirmekte fayda vardır. İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine karşı gelmesi de aynı perspektiften değerlendirilmelidir. Yani buradaki uygulamanın, o anki Arap toplumunda ticaretle ilgilenmeyen kadının, bilgi ve mevzu eksikliğinden kaynaklanan zafiyetine karşı bir tedbir olarak düşünüldüğü, dolayısıyla bu ruhsatın da günümüzde geçerli olamayacağı kabul edilmelidir. Aksi takdirde hukuki bir meselede hukukçu iki bayan Profesörün şahitliğini, sırf erkek olduğu için çiftçilikle uğraşan ve belki de okur yazar olmayan bir baya denk saymak zorunda kalırdık.

Eski Türkler ve Osmanlılarda Kadın-Erkek ilişkisi

İslamiyet öncesi Türk toplumu kan akrabalığına bağlı nispeten "küçük aile"nin yer aldığı, göçebe, savaşçı ve sürekli hareket halinde olan bir yapıya sahiptir. Umay Günay Türklerin "Atlı-Göçebe", "İslami yerleşik dönem" ve "Batılılaşma" diye üç farklı kültür dairesine bağlı olduğunu ve bunların her birinin temel kuralları, değerleri bütünüünün de birbirinden farklı olduğunu söylüyor¹⁰.

İlk devir hakkında ayrıntılı bilgi veren eski Türk destan ve hitabelerinde kadın ve erkek birbirini tamamlayan ahenkli bir aile hayatının bireyleri olarak görülürler. Bu yönüyle Türk ailesi, aile reisinin adeta mülk sayılan aile fertleri üzerinde kesin otoriteye sahip olduğu geniş aile tiplerinden ayrılır. Ata binen, ok atan, güreş gibi ağır sporlar yapan, savaşlara katılan kadın toplumsal hayatta da hak ettiği güç ve itibara sahiptir. Bu yüzden olsa gerek evlenecek kızlarda klasik ölçülerin ötesinde, onların ata binme ve silah kullanmada mahir olup olmadığı koşulu aranır. Aile hukuku, mülkiyet konuları, Orhun kitabelerinde de belirtildiği gibi, kurallara bağlıdır, sözcüğü evlilik durumunda annenin onayı şart koşulur. Aynı şekilde siyasi kararlarda Hakan'ın yanında Hatun'un (Katun) sorumluluğu var. Bu durum Kitabelerde, "Babam Kağan ile anam Hatun'u Tanrı tahta oturttu" şekline ifade edilir. Tüm bunlar dikkate alındığında eski Türk kadınının zamanın diğer toplumları,

hatta Osmanlıdaki hemcinsleriyle mukayese edildiğinde imrenilecek konumda olduğu görülür.

Osmanlıda kadının konumu, toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar, İslam dini ve Osmanlı öncesi İslam coğrafyasındaki uygulamalar ile İslam öncesi Türk kadınının aile ve toplumdaki işlevi göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bu faktörlerden İslam öncesi Türk geleneklerinin taşrada, İslam sonrası kural ve uygulamaların, Arap-Fars kültür ve medeniyetinin de tesiriyle daha ziyade saray çevresinde, İstanbul gibi büyük kentlerde etkin olduğu görülür. Ayrıca belirtmek gerekir ki, göçebe toplumun gitgide yerleşik, ziraata dayalı bir hayat tarzına geçmesiyle Türk aile yapısında kadının aleyhine gelişmeler göze çarpar. Bunlara, yoğun kültürel etkileşim içine girilen Bizans ve Yunan kültürünün, aile içinde kadının hak ve etkinliğini bütünüyle kısıtlayan ataerkil geniş aile yapısının etkisini de eklersek, Osmanlıda kadın-erkek ilişkisinde kadın aleyhine işleyen süreci kavramada zorluk çekmeyiz¹¹.

Kadının Osmanlıdaki durumunu iki aşamada ele alıp incelemede fayda var. İlki, klasik dediğimiz, ilk devir Osmanlı kadını ki, henüz yerleşik düzene geçmeyen, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Türk boyları arasındaki aile düzenine karşılık gelir. Bu ilk devirde kadın erkekle hemen hemen aynı haklara sahip. Buna karşın Osmanlı beyliğinin bir İmparatorluk halini alması ve batı kurumlarının da etkisiyle bürokratik devletin belli hukuki kurallar etrafında kurumsallaşması, kadının toplumsal konumunu kendi aleyhine sürekli değiştirir. Aile kurumu da bu etkileşimden fazlasıyla nasibini alır. Kadın ile erkek arasında belirgin bir işbölümüne gidilir. Yerleşik şehir hayatı içinde kadınlara ev içi işlerle ilgili görevler verilirken, erkeğe kamusal alanla ilgili her türlü sorumluluk yüklenir. Eğitim ve siyasi etkinlikler bütünüyle erkeğin tekeline bırakılır. Kadın ve erkek müşterek amaçlar için birlikte çabalayan ve hayatı paylaşan bir anlayıştan mahrum kılınır; haremlik-selamlığın, ayrı kurulum kaldırılan sofraların birbirinden ayırdığı, yalnızca cinsel-biyolojik birlikteliğin söz konusu olduğu, erkeğin hükmetmekle, kadının ise tam itaat ve hizmetle yükümlü olduğu ve böylece de kadın ve erkeğin dünyasının birbirinden giderek uzaklaştığı bir aile yapısı tesis edilir. Bu değişimler kadınların sosyal ve ekonomik hayatını sınırlandıran kural ve buyruklarla yasallaşır.

Diğer taraftan Osmanlı'da kadın problemine sağlıklı bir yaklaşım, farklı grup ve zümrelere ait kadınları göz önünde bulundurmaya zorunlu kılar. Örneğin harem denilen bir saray çevresi var. Keza üst düzey ilim ve kılıç

¹⁰ Krş. U. Günay (1990).

¹¹ Osmanlıda kadının genel durumu hakkında bkz. Ç. Uluçay (1971).

erbabının aileleri ile tüccar, esnaf ve kentlilerin oluşturduğu ailelerde şekillenen kadın erkek ilişkileri söz konusu. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, saray ve kent haricinde yaşayan ve genellikle çiftçilik, hayvancılıkla hayatını sürdüren taşradaki ailelerin oluşturduğu geniş bir halk kitlesi mevcut. Bunlara bir de Budin'den Basra'ya, Kırım'dan Cezayir'e uzanan geniş bir coğrafyadaki çok değişik sosyal bünyeleri, dini, ekonomik ve etnik farklılıkları katarsak sorunu çözümlemenin hiç de kolay olmadığı görülür. Ne yazık ki Osmanlı'da bu çok değişik koşul ve konumlarda bulunan kadınların bütünü hakkında detaylı araştırma ve bilgilere henüz sahip değiliz. Bu yüzden olsa gerek Osmanlı'da kadın derken kastedilen ve belki de çoğu kez kasıtlı olarak ön plana çıkartılan saray yaşantısı içindeki kadın ve harem hayatıdır. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen, genel olarak Osmanlı Türklerinde kadınların sahip olduğu haklar zamanının Avrupa'sıyla karşılaştırıldığında oldukça ileri seviyededir.

Normalde Osmanlı'da kadınlara kapalı bir eğitim sistemi yürürlükte, her ne kadar ileri gelen ailelerin çocukları özel eğitim imkanına sahip olsa da. Yine kadınların gerek ailede gerek toplumda oynadıkları rol oldukça sınırlı. Kadınlar İslam hukuku çerçevesinde mali özerkliğe sahip olsalar da, bu hak erkeğin baskın olduğu toplum düzeni içinde sınırlı ölçülerde kullanılabilir. Buna rağmen kadınlar bazı sahalarda oldukça etkinler. Örn. 1546 yılında İstanbul'da bulunan 2517 vakıftan 930 tanesi kadınlar tarafından kurulmuştur¹².

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte kadın hakları ve parlamenter sistem sahasında yeni bir ivme kazanılır. Çoğu batıda eğitim gören İttihat ve Terakki yönetimi popülist bir politika geliştirerek, kafalarındaki "ideal toplum" modelini Osmanlı toplumuna enjekte etmeye çalışır. Bu süreçte kadınlar batılılaşma faaliyetlerinin motor gücü görülürken, bilhassa Jön Türkler kadın konusunu politikalarının temel belirleyeni yaparlar.

Özetlemek gerekirse, Tanzimat ile Cumhuriyet dönemi arasında kadın hakları mücadelesi daha ziyade toplumda erkeklerle aynı haklara sahip olma, kadını her sahada söz sahibi kılma, erdemli, iyi ana ve iyi eş olma, iyi nesiller yetiştirme konularında yoğunlaşır¹³. Bu arada I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, kadınları erkeklerle birlikte düşmana karşı her tür mücadelede birlikte hareket etmeye sevk ederken, özellikle yurdun istilasını telin mitinglerinde kadın yazar ve ediplerin önemli görevler

üstlenmeleri, onların bir bakıma o ana kadar yabancı ve yasaklı oldukları siyaset sahasına girmelerini mümkün kılmıştır.

Cumhuriyetten Günümüze Kadın Problemi

Genel olarak Mustafa Kemal Atatürk ile Cumhuriyetin diğer kurucularının kadın hakları üzerine düşünceleri, II. Meşrutiyetle birlikte beliren Batıcı ve Türkçü akımların genel eğilimiyle, yani okumuş, meslek sahibi ve toplumsal kalkınmaya katkıda bulunan kadın idealiyle paralellik gösterir. Bu devirde kadın konusunda yapılan reformlarda temel belirleyici faktör ülke bütünlüğü ve kalkınmasıdır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kadınlar yeni sosyal ve siyasi haklara kavuşurlar. 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile çok eşlilik kaldırılarak kadına boşanma hakkı verilir. Mirasta erkek ile eşitlik sağlanırken, evlilik yaşı erkeklerde 18, kadınlarda da 14'e indirilir (1917'deki Aile Karamamesinde kadının yaşı 17 ile sınırlandırılmıştı). Bunu eşit şahitlik hakkı v.d. takip eder. 1930 yılında yerel düzeyde 1934'de de genel düzeyde kadınlara seçme seçilme hakkı verilir¹⁴. Ancak verilen bu haklara rağmen Medeni Kanun, bugün dahi problem olmaya devam eden bazı konularda, kadınlara gerek aile gerekse toplum hayatında tümüyle eşit bir statü tanımaz. Örneğin erkeğin evin reisi sayılması, kadının çalışmasının kocanın iznine bağlanması, çocukların velayetinin babada kalması ile kadının, ailenin ve çocukların bakımından sorumlu tutulması gibi.

Sevim Tekeli'ye göre Türkiye'de kadın veya feminizm hareketi belli başlı dört aşamadan geçmiştir: "gizil hazırlık"(1970'lere kadar), "uyanış"('80'li yılların başı), "meşruluk arayışı"('83'lü yıllar) ve "bir harekete dönüşme"('83 veya '85 sonrası) dönemleri¹⁵. 1980 sonrasında devlette hakim olmaya başlayan liberal, demokratik eğilimler ve böylesi bir ortamda vücut bulan, farklı amaçlar peşinde koşan çeşitli sivil toplum örgütleri klasik, merkezden yönlendirmeli devlet yapısını sarsmaya başlarlar. Bu durum feminist grupların kadın-erkek ilişkisi bağlamında toplumsal düzenin bütününe projektör altına alması, evrensel düzeyde aile, patriyarki, erkeklik, kadınlık, devlet, iktidar gibi kavramları yoğun bir eleştiriye tabi tutmasına yol açar.

1985 sonrası Türkiye'de aktif olan feminist grupları, batı örneğini de göz önüne alarak, üç grup altında ele alıp inceleyebiliriz¹⁶.

¹⁴ Atatürk zamanında Türk kadınının elde ettiği haklar için bkz. A. İnan (1975).

¹⁵ Ş. Tekeli (1989); ayrıca bu konuda aynı yazarın (1982) ve (1985) yıllarında yayınlanan yazılarına başvurulabilir.

¹⁶ Krş. Ö. Çaha (1984).

¹² Krş. M. İspirli (1998).

¹³ Tanzimat sonrası Türk kadını için bkz. B. Kodaman (:1990).

“Liberal feministler” *Kadınca ve Çağdaş Kadın* gibi dergilerin etrafında toplanarak çalışma hayatında eşitlik, aile hayatında eşitlik, cinsel özgürlük ve sosyal hayatta eşitlik taleplerini “erkek eşitlik” ve “kadın özgürlüğü” kavramları altında formüle ederler. Onlara göre kadın, radikal feministlerde olduğu gibi farklı bir sınıf değil, insanlığın dışı kısmını ve dolayısıyla da erkek-kadın insanlığın eşit birer parçasını oluşturmaktadır. Farklılık ve plüralizm gibi kavramlar da liberal feministler tarafından, devlet sisteminin ve hukuki normların kadınların çıkarları doğrultusunda düzenlenmesi amacıyla sıkça vurgulanır.

Feminist dergisi etrafında örgütlenen “radikal feministler” kadının kurtuluşunu toplumun erkek-merkezli değerlerden kurtulup, kadını değerlere doğru bir dönüşüm sağlamasında görürler. Bunlar kadının var olan kamusal kurumlarla bütünleşmesini, kadının kurtuluşu hareketine vurulan büyük bir darbe olarak görürler. Erkeklerle eşitliğin, “erkek gibi olma”nın kendileri için yeterli olamayacağını, kadın varlığını veya bedenini referans alan bir “kadın gibi olma”nın asıl hedef olması gerektiğini savunurlar.

Kadının ezilmesini erkek egemen olduğu kültürün ideolojik boyutuna bağlayan radikal feministlerin aksine “sosyalist feministler”, kadının eşitsizliği problemini ekonomik faktörlerle açıklamaya çalışırlar. Onlara göre problemin kaynağı kapitalizm ve onun “ihtiyaç” değil de “kar” üzerine kurulu düzenidir. Yine onlara göre “aile” ve “özel alan” kadını ev kadınlığı, karılık ve annelik statülerine mahkum ederek ezilmesinin zeminini hazırlar. Bundan dolayı ailenin parçalanması ve ortadan kaldırılmasından başka kurtuluş çaresi yoktur. Bu ise üretimin sosyalleşmesi anlamına gelir. Radikal feministlerin tersine, sosyalist feministler kamusal alana (sosyal kurumları sorgulayarak ve mümkünse dönüştürerek) açılmayı gerekli görürler. Ancak söylemleri ve stratejileri farklı olsa da her üç feminist grup, kadının erkek karşısındaki ikincil, ezilmiş durumunu eleştirip değiştirme noktasında birleşirler.

Bu sınıflandırmaya esaslı olarak Helene Cixous, Julia Kristeva ve Luce Irigaray tarafından temsil edilen “postmodern feminizm”i de ekleyebiliriz¹⁷. Postmodern feministler eleştirilerine Batı felsefesini temel alarak başlarlar. Daha çok Derridacı bir yaklaşıma sahip olan bu feministler için aynı zamanda Fransız feminizmi tanımı da kullanılmaktadır. Buna göre batı felsefesi insan merkezli, insan biçimci ve fallosentrik bir özellik taşır. Fallosentrizm, kadınların erkekler tarafından kültürel

olarak asimile edilmesinin genel adıdır. Batı metafiziği tek norma, tek biçime dayanır, “öteki” kategorisi bu tek biçimin bir varyasyonundan başka birşey değildir. Buna göre esas olan erkek cinsidir ve kadın erkeğin değişkesinden ibarettir. Bu mantığa göre, “öteki” eksik olan ya da yok olandır. Kadınlık da eksikliğe göre tanımlanır, kadın erkekten eksik olandır. Batı felsefesi tek cinsi tanır ve tek cinsi üstün tutar, o da erkektir.

Hem tarihi hem de sosyolojik açıdan aile ve toplumdaki tüm yetki ile otoriteye dair çatışmaları kadın-erkek karşıtlığına indirgemenin tüm feministlerin ortak yanlığı olduğunu vurguladıktan sonra, yukarıda adı geçen feminist akımların her birinin zayıf yönlerini şu şekilde dile getirebiliriz: En ılımlı feminizm taraftarları olan liberal feministlerin, kamusal sahada erkeklerin rollerini paylaşarak, “erkekler kadar iyi olarak”, yani bir bakıma erkekleşerek hak ve özgürlüklerini elde edeceklerini sanmaları, hareketlerinin en zayıf yönünü oluşturmaktadır.

Sosyalist feministlerin ilerlemeye çalıştıkları yolda eninde sonunda, ya feminizmi ya da sosyalizmi tercih etme zorunda kalacakları ve sosyalist ideoloji ağır bastığı takdirde de feminizmi sosyalizme erişmek için bir araç konumuna koyacakları aşikardır.

Doğa ve akla düşman kesilen radikal feministler ile postmodern feministlerin, kendi doğalarını ifşa hususunda hiçbir sınır tanımamaları veya fikirlerini sistemleştirirken sonuna kadar rasyonaliteye dayanmaları kabulü mümkün olmayan bir çelişkidir. Yine onlar, bazı kelimelerin etimolojik veya mitolojik kökenlerine inerek, bir bakıma kendilerinin de dahil olduğu insanlığın ortak değerlerini, sırf erkek ağırlıklı bir kültür ve medeniyet tarihinin ürünüdürler diye, bütünüyle inkar yoluna gitmeleri hiçbir şekilde normal karşılanamaz. Farklı millet ve toplumların kültür ve değerleri arasındaki etkileşim ve benzeşimin her geçen gün arttığı ve ortak insanlık idealleri etrafında toplanmanın vazgeçilmez bir hedef olduğu asımızda, feministlerin kadınımsı veya kadın tarafından oluşturulmuş olmanın haricinde hiçbir ölçü tanımamaları ve sırf ölç alma duygusuyla apayrı bir kültür ve değerler örgüsü yaratmaya kalkışmaları ne özgürlükle ne de kurtluşa erişme idealiyle izah edilebilir. Keza, çocuk doğurmaya karşı çıkan, aileyi ortadan kaldırmaya kararlı görünen ve her tür toplumsal etkinlikten erkekleri soyutlamaya çalışan bu tür ayrımcı ve anarşist yaklaşımın toplumsal düzen ve barışı nasıl sağlayacağı merak konusudur doğrusu.

Kadın erkek ilişkilerinde tarih boyunca çoğu kez kadının aleyhine bir dengesizliğin, baskı veya sınırlamanın var olduğu inkarı mümkün olmayan bir hakikattir. Ancak iki cins arasında eşitsizlik problemini çözeysel

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *M. Sarup* (1993), 133 d.

diye. aşırı feministlerin yaptığı gibi, onların arasına nefret tohumlarının ekilmesi, aile ve toplumu kökünden dinamitleyecek yöntemlerin seçilmesi ne kadınlara olmayan haklarını geri getirir; ne özgürlüğe ne de toplumsal barışa hizmet eder. Karşı cinsi yok etme veya kendi cinsine ölçsüz yönelme, ya da tam tersine farklılıkları bütünüyle reddederek cinsi silikleşme arzusu çatışmadan ve cinsel sapıklıktan başka bir netice doğurmaz. Aslında aşırı feministler birazcık sağduyulu düşünebilseler, farklılıklara riayetini, eşitlik ve özgürlük ihtiyacının yalnızca kadınların değil tüm aile bireylerinin, toplum katmanlarının veya topyekün insanlığın ortak problemi olduğunu görecekler ve çözüm üretelim diye daha büyük açmazların içine düşmekten kurtulacaklardır.

Kısaca, kadın veya erkek olmak tür bazında insan olmakla aynı şey olduğundan, bu ontolojik aynilikteki ortak payda tüm düşünce sistemleri ve dinler tarafından kabul edilip, her iki cins arasındaki farklar ayrılığın, kavganın, eşitsizliğin değil de, birbirini tamamlamanın, yardımlaşmanın, ortak insanlık idealini gerçekleştirmenin dayanağı olarak görülürse eşitsizlik problemini çözmek mümkün olur. Her iki cins nihayet her tür kavrama, düşünme ve sezme yeteneklerini kendi cins farklılıklarının ötesinde "insani bir genel"¹⁸ oluşturmak için ortaya koyup, sonra da bu teori üzerine bina edecekleri bir

pratiği, eşitliğin hakim olduğu, cinslerin birbirine karşı saygı ile muamelede bulunduğu bir toplumda geliştirerek, bir bakıma yaratılışın amacı olan insan varlığının özsel açılımını gerçekleştirebilirler. Türk kadını tarihi gelişim açısından böyle bir çıkışı yapabilecek güç ve tecrübeye sahiptir.

Kaynakça:

- Aydın, Mehmet:* "İslamın Işığında Kadın", İslamın Işığında Kadın, TDV Yayınları 1998, S. 1-39.
- Çaha, Ömer:* Sivil Kadın. Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın, Vadi Yayınları 1984.
- Günay, Umay:* "Edebi Eserlerden Hareketle Tarihi Gelişimi İçinde Türk Ailesine Bakış", I. Aile Şurası, Ankara 1990, s. 133-142.
- İnan, Afet:* Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması. Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, MEB, İst. 1975.
- İşpirli, Mehmet:* "Osmanlı Toplumunda Kadın", İslam'ın Işığında Kadın, TDV Yayınları 1998, S. 41-68.
- Kodaman, Bayram:* "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", 19 Mayıs Ün. Eğ. Fak. Dergisi 5 (1990).
- Sarıp, Madan:* Post-Yapısalcılık ve Post-Modernizm, Ark Y., İst. 1993.
- Tekeli, Şirin:* Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Y., İst. 1982.
- : "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi 9 (Şubat-Mart 1985).
- : "81'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", Birikim 3 (Temmuz 1989).
- Pieper, Annemarie:* Etiğe Giriş, (çev. Atayman. V./Sezer. G.), Ayrıntı Y., İst. 1999.
- Uluçay, Ç.:* Harem, TTK, Ank. 1971.

¹⁸ A. Pieper (1999), 258.